

Kass maja peremees, vasikale kohvi, kuid vanapaganale mitte tilkagi vett

Irina Külmoja, Jelisaveta Kostandi, Oksana Palikova, Valentina Štšadneva. Eesti vanausuliste pärimuskultuuri leksikon. I kd. Kodu ja kodumajapidamine. Лексикон традиционной культуры староверов Эстонии. Т. I. Дом и домашнее хозяйство. Tlk Sirje Kupp–Sazonov, Irina Külmoja. [Tallinn:] Postimees, 2025. 462 lk.

Eesti territooriumil elab erinevaid kultuurilisi ja keelelisi rühmi. Ühe neist rühmadest moodustavad Peipsiveere vanausu-

lised (vn *старообрядцы, староверы*). See omapärase kultuuri ja keelega rühm on riigi ajaloolise ja tänapäevase etnilis-kultuurilise rikkuse osa ning väärib seetõttu uurimist erinevatest vaatenurkadest, sealhulgas üldkultuurilisest, folkloorsest ja (etno)lingvistilisest.

Aga kes on vanausulised? Aastatel 1653–1660 viis Moskva patriarh Nikon tsaar Aleksei Mihhailovitši toel läbi kiriku-reformi, ühitades vene kirikurituuaalid ja raamatud kreeka (Bütsantsi) traditsiooniga. Eelkõige toimetati ja parandati kirikuraamatuid kreeka eeskujude järgi, muudeti kiriklikke rituaale, tekkis soov luua ühtne õigeusu kirik, mis oleks võrdne ilmaliku võimuga või sellest mõjukam. Kõik selle reformiga ei nõustunud, mistõttu vene kirik lõhenes. Kiriku-reformi vastustajaid kiusati taga ja seetõttu

põgenesid vene vanausulised alates 1660. aastate lõpust Venemaa keskpiirkondadest nii riigi äärealadele kui ka piiride taha, püüdes samal ajal säilitada oma kultuuri. Tänu sellele on tänapäeval eri riikides vanausuliste diasporaad. Ja kuigi selle huvitava nähtuse – sealhulgas Eesti vanausuliste – uurimisele on juba pühendatud arvukalt töid, ei ole ometi kõik öeldud. Huvi vanausuliste vastu on viimastel aastatel märkimisväärselt kasvanud ja ka arvustatav raamat kinnitab seda.

Ühelt poolt tõstab kõnealuse väljaande esile selle teaduslik uudsus. Teisalt jätkab see Tartu Ülikooli teadlaste pikka ja rikkalikku vanausuliste keele ja kultuuri põhjaliku uurimise traditsiooni. See teaduslik töö pakkus erilist huvi folkloristidele ja keeleteadlastele: dialektoloogidele, etnolingvistidele ja keeleajaloolastele. Peipsiveere vanausuliste kõne esimesed salvestused tehti enam kui sajand tagasi. Aastatel 1950–1980 käisid Tartu ülikooli üliõpilased Peipsiveeres murdepraktikal ning 1990. aastate keskel taaslustati ekspeditsioone Peipsiveerde. Kuigi vanausuliste kultuuri kandjaid jääb Eestis aina vähemaks, leidub Tartus tänapäevalgi uurijaid, kes tunnevad huvi vanausuliste keele ja kultuuri vastu. Vanausuliste uurijad peavad tänapäeval justkui ujuma vastu aja voolule, et jäädvustada seda, millel homset kahjuks enam ei pruugi olla (etnograafid-antropoloogid kogesid seda eelmise sajandi alguses mitmes Euroopa riigis). Teosele lisab väärtust toetumine pühendunud teadlaste puhutale entusiasmile ja huvile. Varem Peipsiveere vanausulisi uurinud tuntud teadlaste hulka kuuluvad Tatjana Murnikova (1913–1989), Jelizaveta Richter (1919–2003), Aliise Moora (1900–1996) ja Olga Rovnova (1960–2022). Ka arvustatava raamatu autorid toetuvad nende tehtud tööle, jätkates väärikalt selle erilise etnokultuurilise rühma uurimise teaduslikke traditsioone.

Jaan Tõnissoni Postimehe Fondi raamatugrandi toel valminud vene-eesti kakskeelse „Eesti vanausuliste pärimuskultuuri leksikoni” esimese köite koostas Tartu Ülikooliga seotud teadlaste rühm: emeriitprofessor Irina Külmoja, emeriitdoksent Jelisaveta Kostandi, endine lektor Oksana Palikova ja vene keele spetsialist Valentina Štšadneva. Algselt vene keeles koostatud väljaande tõlkisid eesti keelde Tartu teadlased Sirje Kupp-Sazonov ja Irina Külmoja. Väljaanne on kakskeelne: rohkem kui pooles selle mahust jooksevad kõrvuti vene- ja eestikeelne paralleeltekst, eestikeelse tõlketa on vaid leksikoni sõnakirjete murdekeelsed näitelauseid.

Selle professionaalselt koostatud ja Kalle Mülleri kaunilt kujundatud raamatu avab autorite sissejuhatus („Eessõna”, lk 10–15), millele järgnevad leksikoni kasutamiseks vajalikud peatükid: „Eesti vanausuliste pärimuskultuuri leksikonist” (selgitused leksikoni ja sõnaartikli ülesehituse ning lühendite ja tingmärkide, kasutatud keeleainese allikate kohta, vanausuliste asulate nimed ja lühendid kahes keeles, lk 16–49), „Vanausulistest Eestis” (lk 50–63), „Vanausuliste asulad” (lk 64–99) ja „Vanausuliste murdekeelest” (lk 100–113).

Leksikon ise (lk 114–411) koosneb kuuest osast. Need on: „Elamu ja majapidamishooned” („Elamu”, „Hoonestuse korraldus”, „Eluruumid”, „Ahi”, „Majapidamisruumid”), „Kodu sisustus” („Kirst”, „Magamisase”, „Kodutekstiil”, „Koristamine ja pesu pesemine”), „Köögi- ja lauatarbed”, „Puunõud” („Õonestatud puunõud”, „Laudnõud”, „Punutised ja peergkorvid”, „Painutatud kerega esemed”), „Koduloomad” ja „Saun”. Kõik osad lõpevad tähestikjärjestuses sõnastikuga, mis koosneb ülevaateartikli teemaga seotud sõnaartiklitest. Nende artiklite märksõnadeks on valdavalt murdesõnad. Seletuse juurde võib olla pandud ajaloolis-etnograafilisi märkusi, milles kirjeldatakse

eseme kasutusviisi, välimust, materjali, eseme või nähtuse tähtsust. Artiklite alguses on märksõna koos minimaalse grammatilise teabega, mille järel tuuakse välja märksõnaga tähistatud asja või nähtuse paralleelsed nimetused ja sünonüümid, tähenduse seletus vene keeles ja selle tõlge eesti keelde koos kasutusnäidetega. Neile järgnevad asjakohased fraseoloogilised üksused (kui neid on), märksõna leksikograafiline jäädvustus, samuti viidatakse vajadusel leksikoni teistele osadele. Esetähistava märksõnaga sõnaartiklid on võimalusel varustatud fotode ja joonistustega.

Kokku on leksikonis üle kuuesaja sõnaraamatukirje ja hulgaliselt illustatsioone. Raamatu on illustreerinud Pavel Varunin, kes on Eesti Vanausuliste Kultuuri- ja Arendusühingu esimees. Fotode autorid on Irina Külmoja, Kalle Müller ja Oksana Palikova.

Väljaande lõpetavad kasutatud kirjanduse nimistu, milles on üle 150 allika mitmes keeles, sealhulgas sõnaraamatud, elektroonilised andmekogud, ainese allikad ja Tartus aastatel 1955–2016 kaitstud diplomi-, bakalaureuse- ja magistritööd, mis kannavad Tartu ülikooli vanausuliste uurimise pikka traditsiooni, ning märksõnade register (temaatiline ja alfabeetiline märksõnaloend).

Raamat võib huvi pakkuda laiale lugejaskonnale: nii eesti- kui ka venekeelsele; nii spetsialistidele (keeleteadlastele, etnograafidele, kultuuriloolastele) kui ka kõigile, kes tunnevad huvi Eesti ja siinse kultuuri vastu. Olen kindel, et isegi pärast põgusat raamatu sirvimist tekib kohe soov see osta, et näiteks välja selgitada, miks peeti Peipsimaal kassi maja peremeheks, samal ajal kui koera „ei võinud tuppa lasta”

(lk 361), miks ei tohi saunas ennast pesta „valel ajal (nt hilja õhtul)” (lk 401) ning ämber veega „oli alati kaanega kaetud” (vihje: „[e]t vanapagan ei supleks seal”, lk 223), miks „[v]asikale keedeti kohvi” (lk 351) ja mis on *праздничные лампы* (‘karbiidilambid’, otsetõlkes ‘peolambid’, lk 242), *кульна* (‘kulp’, lk 279) või *тренька* (‘trepp’, lk 189), *потируха* (‘köögirätik’, lk 242) või *зюрка* (‘põrsa’, lk 368).

Raamatu rikkalikud illustatsioonid tekitavad tahtmise minna Peipsimaale, kus „[p]aljudel majadel võib näha 19. saj lõppu – 20. saj algusesse kuuluvat ehitamise aastaarvu” (lk 115), imetleda seal elanike lemmikuid, heledaid kaltsuvaipu (lk 197–199), samovari (lk 289–290) ja „vastupidavaid puidust kirste” (lk 203), ning kuulda laene eesti keelest, mis on loomulikult integreeritud vanausuliste erilisse murdesse. Selles mõttes võib reis Peipsiveere vanausuliste juurde osutada ainulaadseks teekonnaks ajamasinas minevikku, mis on ühtlasi Eesti oleviku osa. See on seda väärtuslikum, et – nagu eespool märgitud – paljud Peipsiveere vanausuliste etnokultuurilised ja keelelised omapärad on kahjuks meie silme all kadumas.

Praegu jätkub töö leksikoni järgmiste köidete kallal: „Teine köide käsitleb vanausuliste uskumusi ja kombeid, nende pere- ja kogukonnaelu, traditsioonilisi toite ja rõivaid, rahvameditsiini, kalendrit jms. Kolmandas köites võetakse vaatluse alla vanausuliste töö nii talumajapidamises kui ka väljaspool küla (kalastamine ja ulgtööd), samuti loodus ning selle mõju.” (Lk 23) Tahaks loota, et need avaldatakse õige pea.

EKATERINA VELMEZOVA